

Mož – poln posebnosti

(Ob smrti pisatelja Vitomila Zupana)

»Dobri avtorji so ali daleč ali pokojni,« je zapisal Vitomil Zupan v knjigi *Sholion* in zdaj skušam obračati ta stavek z njegovo povednostjo zanj, njemu v prid in njemu v slovo. Nedvomno je, da sodi med prave, redke, dobre avtorje in da je to postal že davno za življenja, četudi je moralo marsikaj previhariti čas in iti prav tako nemalo stvari v ropotarnico zgodovine, da je ta izrazito osebna, uporniška in kljubovalna drža v življenju in v književnosti dobila svojo širšo odmevnost, da se je nezaželeni, ali recimo z njegovo besedo daljni, Zupan prebil v središče, v osrčje in da njegova nenavadnost ali drugačnost ni več odbijala. Vsaj ne vseh. Kajti naj hočemo ali ne, gotovo je bilo od vsega začetka in do samega kraja: Zupanovo pisanje, tako drugačno od tradicionalnega in mnogo bolj zveličavnega običajnega slovenskega pisanja, je hodilo samosvoja pota, iskalo zavezništva s prekletimi evropskimi avtorji in kakor oni (H. Miller ali Céline) hotelo biti življenje, ne literatura. Od tod, iz te posebne individualne geste, ki se uporniško in izzivalno, posmehljivo in vendar ne neranljivo norčuje iz svetih zadev tradicije, rodoljubja, vere, malomeščanščine in njene morale, spolitiziranja življenja in hkrati propagira brez sence sramu življenjsko veselje do vseh vrst grehov, rasteta zanj in proti Zupanu človeku, Zupanu pisatelju, Zupanu, našem sodobniku. A reči je kajpak tudi treba, da je z neverjetno vitalnostjo in ne manjšo delavnostjo mirno, domala samovšečno prenašal izobčenja in nesprejemanje, nekakšno prislovično slovensko tujstvo med

nami, in vztrajal v svojem načinu življenja in pisanja. Naposled se ni spremenil on, marveč naš odnos do njegovega dela. Najsi je nekoč samovšečno izjavljal, da vsaka oblast podpira samo tisto vrsto umetnosti, ki ji ne škoduje, in da zmeraj dobivajo Vergili lovorove vence, Ovidi pa odhajajo v pregnanstvo, je on, pred svojim zemskim odhodom od Slovencev pobral vence slave za svojo književnost, četudi le-ti niso bili dani čisto od srca in ne brez slišnega negodovanja. A tudi to je nekako samo po sebi in naravno sodilo zraven. K njemu in njegovi podobi.

V svoji avtobiografski knjigi *Komedija človeškega tkiva* (Zupan se je prvi med našimi avtorji »spomnil« pretresljive novice, da ni nobena fantazija tako močna, kot je silovito življenje samo, pa je knjigo za knjigo pisal o sebi, o svoji človeški in življenjski skušnji, o bitki posameznika za dopuščanje posebnosti in individualnosti, za to, kar danes imenujemo pravica do drugačnosti), najbolj osebno pisanem delu svoje trilogije, pripoveduje Zupan o svoji ponesrečeni nameri pisati ne več v slovenščini, a v kakšnem svetovnem jeziku. (Kot vemo, je napisal novelo *Črni šahovski konj* najprej v angleščini.) Pripoveduje, skratka, svojo zgodbo o tem, kako je hotel uiti iz slovenskih razmer, iz slovenskega občestva – tako kot je delal kot mornar na tujih ladjah in plul po svetu – in tudi iz slovenske književnosti. Ni ga, kot pravi, bremenila majhnost, pritlikavost domačih razmer, a peza tujstva. Počutil se je tujca doma in s tem tujstvom se ne ve ne kam deti ne kaj storiti, pripoveduje v enem redkih liričnih odlomkov o svoji rodni Ljubljani. Ne manj zaznamovan je s tem tujstvom in z drugačnostjo v Menuetu za kitaro Berk, prostovoljec partizan, v čigar »netipični duševnosti« odsevajo miselnost in podobe narodnoosvobodilne vojne in hkrati premisleki, ki so nastajali desetletja kasneje po tej veliki osebni in narodni skušnji. A tedaj, ko je končal Menuet, ki ga je pisal, kot pravi, od partizanskih časov dalje, je njegov odnos do tega vprašanja in do svojega pisanja že bistveno drugačen; polno se zaveda svojega mesta in svojega dela. Če je bila, kot sporoča, sprva kriva za vztrajanje pri pisanju na dnu neka huda pomota, ko je verjel v nekakšno poslanstvo, se je – trdi, s težavo kasneje tega znebil. To izjavo je treba pojmovati v luči neprestanega Zupanovega ironiziranja literarnega hotenja »rad bi napisal pesem« ali njegove nemalokrat dane izjave, da vsak beg od realnosti zmanjšuje možnost literature in da je v tem smislu večina naše književnosti begunska. On ni hotel po tej poti, ne v literaturo, ne v opisovanje, a v izpovedno smer, v pripoved o resničnem, krvavem, stvarnem, realnem življenju. In res je, da mu je pri tem življenje šlo kruto in radodarno na roke.

Zdaj ob koncu službe sebi in pisateljstvu – pisal je vse literarne zvrsti in preizkušal različne možnosti izražanja od prvih objav leta 1933 do konca – je jasno, da se je zgodilo, kar se je moralo zgoditi: iz nemogočega je nastalo edino pravo in mogoče: življenje po lastni meri vsemu navkljub in zoper vse konvencije, neprilagojenost splošnim normam, a vseskozi naklonjenost sebi je v času množic, skupnosti, masovnih gibanj, ko je posameznik štel nič ali še manj, našlo zase in za druge rešilni izhod – svoj glas, svoj prostor, svojo človeško in pisateljsko suverenost. Če to ponazorimo s književnostjo: tak odnos do pisanja, tako razmerje do časa in tako sledenje svojemu življenju, ne zanikajoč pri tem tudi temnih strani svoje narave, so izpisali nove strani v slovenski književnosti, kakršnih do Zupana nismo poznali. In najsi je šla ta književnost, ne da bi hotela biti zgolj

drugačna in moderna, stran od »lepe« dobre slovenske domačijske književnosti, je hkrati naravno in paradoksalno, prav ta književnost z vso svojo neliterarnostjo izpričala nemalo resnic ne le o sebi, temveč predvsem o času in družbi, odslikala podobe našega pohoda in naše zablode s suvereno močjo in oblikovno veščino, za kateri je moč trditi, da ne zbledita tako kmalu; literatura smeha in posmeha, avantur in arestov, gonov in pregonov, dvomov in hajk smrtnika, ki še iz smrti brije norce, je prav s tem postala relevantna literatura našega časa in našega slovenskega prostora. Po Zupanovo rečeno: pokeraš je izigral adut in – dobil: njegova resnica, tako v opreki z licem in naličjem vseh uradnih zveličavnih resnic, ki je sprva pričala samo o njem, o posamezniku, je spregovorila o širši družbeni resnici, ki so ji premisleki časa in individualno hudo, izčiščeno v literaturo, podčrtali lažnive žige in pečate ter jo poresničili in počlovečili. Tako resnico spoznavamo zdaj kot svojo in ne več kot resnico neprilagojenega posameznika, posebneža v Menuetu ali v Levitanu, ki sta in ostajata ne le izpis iz osebne in življenjske izkaznice Vitomila Zupana, a umetniška dokumenta časa. Nekaj te prenove iz osebnega v splošno je Zupan ob vsej svoji neveri celo predvideval, se pravi, da je vanjo verjel. Ko je v Hofmanovi knjigi Pogovori s slovenskimi pisatelji odgovarjal na vprašanje o angažirani književnosti, je dovolj jasno povedal, kako pojmuje angažiranost ter pojem skupnega in osebnega. »Ne glede na razlike v pojmovanju »angažirane literature« se mi zdi, da je literatura v dosežkih dejanje neke skupnosti, izvršeno po posamezniku«. Če je na začetku Zupanovega pisanja poskus izstopa iz slovenstva in slovenske književnosti, je ta misel dokaz o prav nasprotnem: o nerazdružni povezanosti osebnega, njegovega s skupnim.

Vitomil Zupan je v slovenskih razmerah izjema. Izjemen je tudi kot pisatelj. In k taki izjemnosti gredo vse tiste neobičajne stvari, ki so se dogajale z njim in z njegovimi knjigami. Te knjige so imele svojo usodo, kasnile so s prihodom med bralce, ostajale in ostale netiskani rokopisi, a temeljne med njimi so se ne glede na neprijazno tuje okolje zakoreninile med nami, postale celo razpoznavni znaki po poteh naše književnosti in naše družbene razveze, kot bi dejal Taras Kermauner. In take bodo zagotovo tudi v prihodnje. Ne nazadnje zaradi svojega avtorja – moža polnega posebnosti in vsakršnih izjemnosti.

Tone Pavček